

О. О. Решетняк, В. С. Щербатюк,
Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ

ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІОНІМІВ З АНТРОПОНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ У МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Статтю присвячено вивченню та опису антропонімів біблійного походження, що функціують у мовотворчості Ліни Костенко. З'ясовано семантико-функційні особливості біблійних символів, використовуваних поетесою. Обґрунтовано значущість залучення антропонімних бібліонімів для формування ідіостилу українського митця.

Ключові слова: бібліоніми, антропоніми, ідіостиль, семантико-функційні особливості, символема.

В статті описані антропоніми біблейського походження, які функціонують у мовотворчості Ліни Костенко. Исследовано семантико-функциональные особенности библейских символов, используемых поэтессой. Обосновано важность задействования антропонимных библионимов для формирования идиостиля украинского художника слова.

Ключевые слова: библионимы, антропонимы, идиостиль, семантико-функциональные особенности, символема.

The article is devoted to the study and description of anthroponyms of biblical origin in Lina Kostenko's linguistic creativity. The semantic and functional features of biblical symbolemes which are used by the poet are explained. The significance of involvement of anthroponymical Biblionyms in forming Ukrainian artist's idiosstyle is analyzed.

Keywords: Biblionym, anthroponym, idiosstyle, semantic and functional features, symboleme.

Біблійний дискурс відіграє неабияку роль у формуванні мовної картини світу, а парадигма бібліонімів уможливує вербалізацію буттєвих реалій і декодування мовлення реципієнтом, усвідомлення підтексту й тих значень, якими мовець маркує кожен онімну чи апелювативну одиницю семантичного поля «номінація осіб», що й сприяє окресленню прототипу того чи того біблійного персонажу й з'ясуванню мети й основних способів такого завуальювання.

Саме біблійні символи моделюють безперервний процес культурного розвитку, фіксують і транслюють від покоління до покоління загальнолюдські універсалії, формуючи особливе світосприйняття носіїв мови. Такий спосіб світоусвідомлення завдяки залучення вторинних відчуттів, закодованих у метафорах, символах, архетипах як складових фразеологізмів, є основним чинником, що зумовлює специфіку мовної картини світу. Святе Писання маніфестує такі універсалії, а символічна парадигма є засобом їх збереження й трансляції.

Традиційним об'єктом мовознавчих зацікавлень і дотепер є біблійна фразеологія. Для українських мовознавців особливий інтерес становить не лише сам корпус біблійних фразеологічних одиниць, а й текстологічні зіставлення усталених зворотів у перекладах текстів Біблії різних авторів. Зокрема, М. Демський констатує, що «невеликий за обсягом реєстр «Словника української мови» на фразеологічні одиниці біблійного походження збіднює фраземіку сучасної української літературної мови й обмежує її виражальні можливості» [3, с. 70]. Проблематику типологічного аналізу фразеологічних одиниць порушено в наукових розвідках Л. Ткач, Т. Мороз, І. Лобачової, де, зокрема, окреслено склад фразеологізмів, репрезентованих у текстах таких перекладачів, як П. Куліш, І. Пулюй, І. Огієнко та І. Хоменко, схарактеризовано усталені звороти за тематичною співвіднесеністю, лексичними компонентами, ступенем їх семантичної єдності [15].

Системний аналіз символіки бібліонімів дотепер не був об'єктом наукових розвідок, що й дозволяє констатувати недостатність опрацювання цього питання в лінгвоукраїністиці. Фіксуємо побіжні чи принагідні зауваження, окремі наукові студії, у яких піддано аналізу обмежену групу фразеологізмів з ономастичним компонентом. Предметом спеціальної уваги щодо ономастичної лексики (біблійного та античного походження) як складової фразеологічних одиниць є дисертація О. Мороз [14]. Авторка дослідила способи творення біблійних фразеологізмів, виокремила імена біблійних персонажів як їх складових, виявила частотність фразеологізацій з бібліонімами, проаналізувала експресивне значення біблійних компонентів-онімів. Проблеми функціонування власних назв у фразеології та пареміології української мови присвячено дисертаційну роботу Н. Пасік, у якій дослідниця виявила семантичну специфіку онімів як компонентів усталених зворотів та їх особливостей на тлі інших, зокрема окремих бібліонімів.

Загальний огляд лінгвістичних студій засвідчує, що порушена проблематика є актуальною й перспективною. Попри загальну констатацію фразеологічного багатства біблійних текстів, окремі мовні одиниці, їх типологічні риси та семантична конфігурація все ще є недостатньо дослідженими в українському мовознавстві, і, насамперед, потребують наукового осмислення біблійної номінації, що функціують у поезиці видатної української авторки – Ліни Костенко. У цьому і вбачаємо **актуальність** запропонованої наукової студії.

Мета дослідження – з'ясувати питому вагу, функційне навантаження та специфіку добору й ужитку біблійних антропонімів у мовотворчості Ліни Костенко. Відповідно до окресленої мети сформульовано такі **завдання**:

- 1) виявити антропоніми біблійного походження, що функціують у мовотворчості Ліни Костенко;
- 2) з'ясувати семантико-функційне навантаження бібліонімів у системі художнього тексту поетеси.

Протягом останніх десятиліть питоюю ваги набули дослідження літературної ономастики (Г. Лукаш, О. Філатова, І. Маруніч, В. Калінкін та ін.). Аналізові особливостей функціонування онімів у поетичних текстах Ліни Костенко присвячено праці Ю. Карпенка, М. Мельник, Н. Місяць, Л. Петрової, Н. Піддубної, І. Ша-

пошникової та ін. У своїх дисертаційних дослідженнях та статтях автори аналізували функції та зміст власних назв, уживаних у художніх творах поетеси (В. Калінкін, Ю. Ільницька [5], Ю. Карпенко, М. Мельник [6]), студіювали космоніми як складові лінгвістичного простору авторки (І. Шапошникова [17]), антропоніми в аспекті теорії фреймів (Н. Місяць [13]) тощо. Проте питанням функціонування біблійних антропонімів науковці приділяли незначну увагу. Тому видається доцільним проаналізувати в нашій лінгвістичній розвідці біблійніми як значний елемент ономастики мовотворчості Ліни Костенко.

Мовний простір Ліни Костенко багатий на біблійні оніми як Старого, так і Нового Заповіту. Можна виокремити біблійні символи, маркерами яких є антропоніми Писання, що моделюють фразеологічне значення й констатують наявність постійного зв'язку таких сталих сполук із джерелом походження. Переважно, біблійні в Ліни Костенко зберігають зв'язок з денотатом, тобто вжиті в нетропеїчному значенні, проте є позитивно чи негативно конотованими. Пор.: «Коли вступив у Київ я комонно – / після Пиляви, після Жовтих Вод – / мене ж вітали малиновим дзвоном, / мене ж **Мойсеєм** називав народ!» [7, с. 79]; «**Мойсей** народ свій вів через пустелю. / Послав Господь їм воду за труда. / А в нас яку не вдариш кайлом скелю – / зі всюди рине кров, а не вода» [11, с. 270] (позитивна конотація) – «Чи не тому такий Ярема й лютий, / ладен цю землю трупами змостить, / що кожна тут осичинка над шляхом / йому про **Юду** листям шелестить?». [9, с. 91] (негативна конотація).

Для біблійонімів притаманне експресивно-семантичне нашарування, вторинне експресивне значення, мотивоване біблійними оповідями. Антропоніми виявляють різноманітні ознаки свого денотата і, водночас, демонструють денотативну співвіднесеність і є засобом типізації певних ознак, властивостей, узагальнених рис характеру осіб, тобто можуть співвідноситися з кількома денотатами. Біблійні імена ще до фразеологізації набули узагальнених ад'єктивних значень, відповідних біблійним уявленням. Таку ж семантику вони зберегли й у фразеологізмах як конотативні, експресивно-образні маркери. Оцінний (позитивний чи негативний) характер конотативного значення антропонімів зумовлено відповідною оцінкою імені в Біблії.

Не всі власні імена Святого Писання залучено до лексичного фонду української мови. Ймовірно, фразеологізувалися лише домінантні, тобто ті, що були значущими для морально-духовних настанов етносу, напр.: *Ісус Христос, Адам, Єва, Ірод, Юда (Юда)* та ін.

Фразеологізації піддано не сам антропонім, а символічне значення, яким маркована ця функційна мовленнєва одиниця. Набуття вторинних символічних співзначень у мовленні уможливило функціонування антропоніма як субституту соціально-оцінного апелювання або узагальнено-вказівного номена з абстрактною семантикою. Символізуючись, онім порушує семантичну обмеженість, набуваючи типових ознак, притаманних апелюванню.

Неодмінною умовою такого процесу є загальноновживаність денотата власної назви, тобто будь-який знаний біблійонім може зазнати процесу апелювання. Зазвичай, така лексема має певну «семантичну репутацію», зумовлену екстралінгвістичними чинниками. Чимало біблійних антропонімів мають такі властивості, проте лише деякі з них набули статусу апелювання. Разом із символічним, оцінним значенням ономастичний компонент реалізує загальнокатегорійні властивості, що уможливило формування узагальненої, образності, експресивності, семантичної дифузності, здатності лапідарними засобами транслювати зміст та емоції. Для таких одиниць притаманні, водночас, і власне ономастична, й апелювальна функції, тобто вони апелюють до певної особи, маніфестуючи її певні ознаки, властивості.

На думку дослідників, формування відономастичної біблійної лексики зумовлене дериваційними фразеологічними процесами. Серед біблійонімів, що вживані в текстах поетеси поодинокі, виокремлюємо такі, як **Ной, Варава, дружина Лота, Саваоф, пророк Даниїл** та ін. Привертає увагу те, що Ліна Костенко використовує їх як конотовані оніми з номінації «власне ім'я» (**Саваоф** («**Що Саваоф? Старий дивак. / Із глини сотворив людину. / Оце так бог, оце мастак! / Перетворив її у глину**» [10, с. 186]), **пророк Даниїл** («**Зчерствіли люди от всіляких лих. / Неволя давня душі роздвоїла / Розширю страх мій на землі живих**», – / як сказано в **пророка Даниїла**» [9, с. 96]), **Голіаф** («**Очі у них великі і круглі. Скелі голі, як Голіафи**» [11, с. 54]), **цариця Савська і Соломон** («**Цариця Савська плакала вночі. / Але про це нема у Соломона**» [11, с. 168]) та ін.), так і трансформовані фраземи («**І увійшли ми в київські ворота. / Чогось там тихо, мов пройшла чума. / І каже дядя: – Згадай про жінку Лота. / Не озирайся. Києва нема**» [9, с. 102]; «**Лампадка тьмяно блимала в кіоті, / стояла в церкві дивна тишина. / Блищали скрізь оправи щирозлоті, / і озиралась Лотова жона**» [11, с. 157]; «**Чень до кісток пронизує сльота. / Провільгли стіни. В кам'яному криві / сиджу як Йона в череві кита**» [7, с. 47] тощо).

Як зазначає С. Шулежкова, «у національній мові, ймовірно, стихійно сформовано певний універсальний комплекс «крилатих» імен-символів (саме так вона номінує біблійні апелювання *ірод, юда* й под.). Деякі з них, як застарілі й неактуальні, поповнюють пасивний лексикон, а часто вживані втрачають зв'язок із джерелом і переходять у розряд анонімних» [18, с. 228].

Антропоніми мають здатність конотувати властивості: апелювання з негативною конотацією є похідними, зазвичай, символічних біблійонімів з такою ж оцінною характеристикою.

Структура власної назви може мати кілька складових, тому в лінгвістиці проблемним є питання розмежування онімів і фразеологізмів, оскільки ці дві групи мовних одиниць виявляють такі спільні ознаки: лексичну, синтаксичну, семантичну стійкість та лексико-семантичну відтворюваність. Складність природи фразеологізму, значна кількість концепцій і неусталеність визначень цієї мовної одиниці часто призводять до надання фразеологічного статусу полічленним пропріальним одиницям [4, с. 203-205; 12, с. 11] чи потрактування останніх як ідіоматичних сполук, що виконують функції власного імені [1, с. 175].

За сучасними мовознавчими теоріями поширеною є думка, згідно з якою подібні одиниці зараховують до царини ономастики, а не фразеології, оскільки їх основна функція – номінативно-диференційна, яка є провід-

ною саме для онімів [16, с. 16]. Як результат певного етапу фразеологізації, вони тяжіють до іменників, але, на відміну від субстантивних фразем, до яких подібні за граматичними показниками, набули не узагальнено-предметної семантики, а індивідуально-предметної. Незважаючи на можливу наявність у їхньому прямому значенні певних образних, експресивних компонентів, домінуючих для структури фразеологічного значення, їх не зараховують до фразеологічного фонду.

У художньому просторі Ліни Костенко констатуємо градаційне використання онімів у текстах: якщо в ранніх збірках поетеси їх майже не було (уперше біблійні антропоніми функціують лише в збірці «Мандрівки серця» (1961), то з плином часу, з поступальним розвитком українського суспільства, посилюється тяжіння авторки до релігійної тематики, а отже, і до широкого використання біблійонімів у художніх текстах. Винятково багатими на біблійні антропоніми є романи у віршах «Маруся Чурай (1979) та «Берестечко» (1999). Як справжня вірянка, Ліна Костенко знає Боже Слово, тому й залучає оніми з біблійних текстів, щоб аналізувати глобальні проблеми людства кризь призму вічного, щоб формувати через поетичне слово високі моральні цінності особистості й суспільства. Тому антропоніми набувають нових смислів, символізуються: *Ісус* – символ добра, справедливості; *Мати Божя* – покровителька скривджених, заступниця; *Соломон* – символ мудрості, розуму; *Петро* – символ міцності віри; *Юда* – символ зради, зла, несправедливості тощо. Так, у катрені «*І знов те ж саме / знову за своє / І дух людський знемігся / одкриватів / Христос / не знаю / може де і є / Зате в очах рябіє от Пілатів*» [8, с. 267], використовуючи антитезу та синекдоху, Ліна Костенко надає бінармі *Ісус* – *Пілат* дещо іншого лексико-семантичного значення: *добро* – *зло*.

Серед антропонімів біблійного простору в ідіолекті Ліни Костенко найбільш частотними є *Ісус Христос*, *Марія*, *Соломон*. Зазначимо, що номен *Ісус Христос* функціонує і як позитивно конотований онім («*А втім, чого ж. Все так, на кожнім кроці. / Останнє в світі враження Христа: / як той жовнір змочив ту губку в оцті / і ткнув її розп'ятому в уста*» [11, с. 152]; «*Ти тільки той... ти не впадай у відчай. / Ще поки є погривина трави. / А як Ісус, син, – каже, – чоловічий, / не мав де прихилити голови?*» [9, с. 95]; «*І той народ, і так по світу знаний, / сумний народ, що світу дав Христа, – / О Божя Мати, змилуйся над нами!*» [7, с. 123]), і як елемент фраземи («*То ти ж не дівка, тут же навпаки. В якій же ти їм з'явишся подобі? / І що їм скажеш? Ні, не віддадуть. «...Настане час, і суцїї у гробі / почувуть глас Христа і изидуть...»* [9, с. 77]; «*Життя іде. Як сказано у Павла: «Живіть благочестиво у Христі»* [9, с. 103]; «*Різьбив вітвар, збивав тесові паперти, / клав палець свічки тиші на вуста, / де з малювань, тонких, як листя папороті, / світився лик розп'ятого Христа*» [11, с. 162]).

Номінація *Ісус Христос* у поезіях Ліни Костенко часто заступається варіативними онімами: *Син Божий*, *Месія*, *Учитель*, *Спаситель*; номен *Богородиця* – *Марія*, *Мати Божя*, *Міріам*, *Мадонна*, *непорочна Діва*, *Покрова*, *Оранта*. Йдеться про семантичні синоніми, які поетеса залучає не лише для уникнення повтору, а й для уточнення, увиразнення думки, надання їй емоційної експресивності. Так, наприклад, у збірці «Вибране» лише в трьох віршах, підгруппам яких є окремий біблійний сюжет («Брейгель. «Шлях на голгофу», «Ісус Христос розп'ятий був не раз», «Перш, ніж півень запіє...»), Ліна Костенко використала такі синоніми для маніфестування образу *Христа*, як *Ісус Христос*, *Месія*, *Божий Син*, *Учитель*: «*Ісус Христос розп'ятий був не раз. / Там, на Голгофі, це було уперше*» [8, с. 366]; «*Петро – не Юда. Він любив Учителя*» [8, с. 367]; «*Месію били. В груді. І в обличчя*» [8, с. 367]; «*Чи пожалів, чи вдячне був Пілату, / чи втямив, темний, раптом щось нове: / що Божий Син таки іде на страту, / а він, розбійник, – він таки живе*» [8, с. 367].

Отже, проаналізований матеріал засвідчує різнопланове використання біблійних антропонімів як складових фразем та апелятивів у текстах Ліни Костенко. Саме символами маркують сучасний художній простір поетеси. Власне символіка біблійних антропонімів зумовлює процес переходу оніма з нівельованою семантикою у вторинний стан семантизованого імені-символу, що утворює ономастикон, який є проміжною ланкою між власне ономастичною та апелятивною лексикою. Особливості національного менталітету моделюють семантичний процес апелятивації біблійонімів, завдяки чому відбувається збагачення експресивно-забарвленої лексики української мови.

Подібні дослідження вважаємо перспективними, особливо для сучасного соціуму, духовно збайдужілого, зокрема й до релігійних настанов.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия 1969. – 607 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
3. Демський М. Фраземіка в Євангелії Матвія у перекладі І. Огієнка й І. Хоменка / М. Демський // Іван Огієнко [незабутні імена української науки] : тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка. Ч.1. – Львів, 1992. – С. 70-74.
4. Запорожець Л. М. Структурні та семантичні особливості фразеологічних одиниць Євангельських текстів / Л. М. Запорожець // Система і структура східнослов'янських мов: міжкафедральний зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 203-207.
5. Калінкін В. М. Із спостережень над поезикою онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко» / В. М. Калінкін, Ю. В. Лінницька // Українська пропріальна лексика. – К. : Кий, 2000. – С. 62-69.
6. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса : Астропринт, 2004. – 216 с.
7. Костенко Л. В. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.

8. Костенко Л. В. Вибране / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
9. Костенко Л. В. Маруся Чурай : [іст. роман у віршах] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 135 с. (Серія «Романи й повісті», № 2).
10. Костенко Л.В. Поезії / Ліна Василівна Костенко. – Baltimore-Paris-Toronto : Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка, 1969. – 357с.
11. Костенко Ліна. ТРИСТА ПОЕЗІЙ. Вибрані вірші / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 416 с. : серія «Українська Поетична Антологія».
12. Кучеренко І.К. Фразеологізм як об'єкт синтаксису / І.К. Кучеренко // Українське мовознавство. – К., 1983. – Вип. 10. – С. 9-15.
13. Місяць Н. К. Антропоніми в поезії Ліни Костенко в аспекті теорії фреймів / Н. К. Місяць // Вісник Житомирського державного педагогічного ун-ту. – 2001. – № 8. – С. 110-114. – Бібліогр. : 9 назв. – укр.
14. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в сучасній українській мові : структурно-семантичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Мороз Оксана Анатоліївна. – Донецьк, 2002. – 224 с.
15. Ткач Л. Фразеологічні скарби української мови в перекладах книг Святого Письма / за текстами П. Куліша, І. Пулюя, І. Огієнка / Л. Ткач, Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 214-215 : «Слов'янська філологія». – Чернівці : Рута, 2004. – С. 115-125.
16. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте : учеб. пособ. / О. И. Фоякова. – Л., 1990. – 104 с.
17. Шапошникова І. Констелоніми і зодіоніми як складові лінгвістичного простору Ліни Костенко / І. Шапошникова // Південний архів (філологічні науки) : зб. наук. праць. – Вип. XX / Міністерство освіти і науки України, Херсонський держ. пед. ун-т ; гол. ред. О. Мішуков. – Херсон, 2003. – С. 215-217.
18. Шулежкова С.Г. От земли обетованной к небесам обетованным, или несколько слов о судьбах библейских крылатых выражений, связанных с искусством кино / С.Г. Шулежкова // Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1995. – С. 228-234.